

Stavovi prema religioznosti i relacije sa afektivnom vezanošću u poznoj adolescenciji

Dejan Kantar¹, Aleksandra Hadžić, Srđan Dušanić

Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, Katedra za psihologiju

Cilj ovog istraživanja, utemeljenog na nalazima da postoji veza sistema afektivne vezanosti i različitih aspekata religioznosti, jeste ispitivanje stepena izraženo-
sti četiri tipa stavova prema religioznosti – doslovnog i postkritičkog vjerovanja, relativizma te eksterne kritike u poznoj adolescenciji, kao i njihove potencijalne relacije s različitim modalitetima afektivne vezanosti u odnosu sa roditeljima. Prigodan uzorak čini 301 ispitanik – 176 djevojaka i 125 mladića, prosječnog uzrasta 19.2 godina. Oni su popunili Skalu postkritičkog vjerovanja i Upitnik za procjenjivanje porodične afektivne vezanosti. Pokazalo se da adolescenti imaju najviše izraženu tendenciju ka postkritičkom vjerovanju, a najmanje ka eksternoj kritici, s tim da su djevojke u prosjeku sklonije doslovnom i postkritičkom vjerovanju, dok su mladići skloniji relativizmu i eksternoj kritici. Osim toga, uočeno je da među adolescentima različitih obrazaca afektivne vezanosti postoje značajne razlike u sklonosti ka doslovnom i postkritičkom vjerovanju, eksternoj kritici, ali ne i relativizmu, tj. ustanovljeno je da viša anksioznost i niže izbjegavanje predviđaju snažniju sklonost ka doslovnom i postkritičkom vjerovanju, dok više izbjegavanje predviđa izraženiju tendenciju ka eksternoj kritici, s tim da je procenat objašnjene varijanse mali. Rezultati su interpretirani u kontekstu nalaza ranijih istraživanja, a sagledani su i u svjetlu aktuelnih modela kojima se objašnjava odnos između kvaliteta afektivnog vezivanja i religioznosti.

Ključne riječi: stavovi prema religioznosti, afektivna vezanost, pozna adolescencija

Uvod

Uloga porodice u nastanku i oblikovanju religioznosti različito se posmatra u okviru različitih teorijskih koncepata. Prema tumačenju koje polazi od pretpostavke da je religioznost proizvod socijalnog učenja, postoji velika vjerovatnoća da će neka osoba postati religiozna ukoliko je takva većina njenih ukućana. Osim što u ovom pogledu članovi porodice utiču direktno jedni na druge, religioznost zavisi i od atmosfere, stabilnosti i porodičnih odno-

1 dejan.kantar@ff.unibl.org

sa. Tako je utvrđeno da pozitivna atmosfera u porodici i dobar kvalitet veza između njenih članova pospješuju transmisiju religioznosti – ako se članovi porodice više drže na okupu i ako među njima postoje bliske veze, manje je prisutno opiranje religijskim učenjima (Dušanić, 2007).

U vezi s tim, istraživači koji su se bavili psihologijom religije pretpostavili su da bi se način na koji porodica utiče na religioznost svojih članova mogao objasniti i primjenom načela teorije afektivnog vezivanja, budući da se ona, kao što je poznato, i zasniva na porodičnim odnosima i ranom iskustvu (v. npr. Kirkpatrick, 1992). Ljudi su, prema pomenutoj teoriji, bića rođena sa psihobiološkim sistemom koji ih motiviše da traže blizinu drugih kada im je pomoć neophodna (Bowlby, 1982). Interakcija s drugima, prije svega roditeljima, koji su dostupni i responzivni u vrijeme kada je to potrebno, promoviše relativno stabilan osjećaj sigurnosti i podstiče traženje podrške kao strategije za regulaciju distresa. Stoga, ukoliko se drugi (figure za koje se osoba vezuje) doživljavaju kao dosljedno dostupni i responzivni na signale koji im se šalju, osoba formira sigurnu vezanost, tj. internalizuje percepciju drugih kao odgovornih, brižnih i pouzdanih, a sebe kao cijenjenog i kompetentnog (tj. pozitivan model drugih i sebe). Nasuprot tome, ako figure vezanosti ne reaguju, odbacuju ili nude nekonzistentne odgovore, osoba razvija nesigurnu vezanost, drugim riječima internalizuje percepciju drugih kao nepouzdatih (tj. negativni model drugih) i/ili sebe kao nedostojnog i neefikasnog (tj. negativni model sebe).

Danas je široko prihvaćena podjela na četiri obrasca afektivnog vezivanja adolescenata i odraslih. Ova je podjela zasnovana na dvije dimenzije: dimenziji anksioznosti kao reprezentu modela sebe te dimenziji izbjegavanja kao reprezentu modela drugih (Stefanović Stanojević, 2011). Dimenzija anksioznosti podrazumijeva strah od odbacivanja i napuštanja, tj. izraženost potrebe za uvjeravanjem u ljubav, za bliskošću, prihvatanjem, podrškom i sigurnošću. Dimenzija izbjegavanja, s druge strane, odnosi se na stepen neprijatnosti u bliskim odnosima, prilikom otvaranja, izražavanja emocija i zavisnosti. Njihovim ukrštanjem, kao što je rečeno, dobijaju se četiri obrasca: sigurni (niska anksioznost i nisko izbjegavanje), odbacujući (niska anksioznost i visoko izbjegavanje), preokupirani (visoka anksioznost i nisko izbjegavanje) i bojažljivi (visoka anksioznost i visoko izbjegavanje). Smatra se da pomenuti obrasci služe kao šablon za razvoj međuljudskih odnosa i utiču na to kako pojedinac doživljava, procesuirati i izražava emocije u svim aspektima svog života.

Pošto je uočeno kako se mnogi aspekti religijskih vjerovanja i iskustava mogu sagledati iz perspektive teorije afektivnog vezivanja, prvenstveno zbog sličnosti figure sigurnog roditelja i Boga, ona se pokazala kao jedan od pogodnih konceptualnih okvira u psihologiji religije (Granqvist, 2002; Hadžić Krnetić, 2009; 2010; 2012). Kirkpatrick i Šejver (Kirkpatrick & Shaver, 1990) ponudili su dva suprostavljena modela kojima se objašnjava odnos između kvaliteta afektivnog vezivanja i Boga. Prema kompenzacionom modelu, uko-

liko ne postoji sigurna veza između djeteta i roditelja, Bog se javlja kao savršena zamjena, idealni roditelj, koji donosi sigurnost, pa se pretpostavlja da će nesigurno vezane osobe biti religioznije nego sigurne, tj. da će iskusiti i vjerovati u ličniji odnos s Bogom. Korespondentni model polazi od pretpostavke da su sigurne, ali ne i nesigurne osobe, kroz svoja prethodna iskustva formirale temelj na kojem grade vlastito vjerovanje i odnos s Bogom. Po tom modelu, tip odnosa s Bogom korespondira sa stilovima afektivne vezanosti, pa osobe sa sigurnom vezanošću, za razliku od nesigurnih, doživljavaju Boga kao sigurnog. Iako su nalazi istraživanja uglavnom podržali model kompenzacije, i drugi je model dobio svojevrstu empirijsku podršku (v. Granqvist & Hagekull, 1999). Ti su kontradiktorni nalazi naveli istraživače na to da predlože i testiraju novu verziju korespondentnog modela (socijalizovana korespondencija), prema kojoj religioznost sigurno vezanih osoba odgovara religioznosti figura za koju je osoba vezana (npr. roditelja), a ne sigurnosti samoj po sebi (Granqvist & Hagekull, 1999). Budući da su rezultati potkrijepili novu verziju modela, zaključeno je da kompenzacioni model objašnjava religioznost koja nije uslovljena i determinisana religioznošću roditelja, a zasnovana je na regulaciji emotivnih potreba, dok korespondentni model objašnjava religioznost koja počiva na socijalnom učenju, tj. učenju po kome religioznost djeteta odgovara religioznosti roditelja.

Rezultati dobijeni na našim prostorima u skladu su s nalazima koji upućuju na to da je kvalitet afektivne vezanosti povezan s različitim karakteristikama religioznosti, mada efekti uočeni u tim istraživanjima nisu snažni. U studiji Dušanića, Lakića i Turjačanina (2018) otkriveno je da osoba što više izbjegava zblizavanje s članovima svoje porodice, u manjoj mjeri smatra važnom pripadnost religijskoj grupi. Istraživanja afektivnog vezivanja i religioznosti bila su usredsređena i na odnos između različitih religijskih dimenzija i stilova afektivnog vezivanja. Zabilježeno je da se adolescenti drugačijih stilova afektivne vezanosti ne razlikuju u pogledu izraženosti intrinzičke religioznosti. Kada je riječ, s druge strane, o ekstrinzičkoj religioznosti, razlike su ipak uočene. Ispitanici s bojažljivim afektivnim stilom ekstrinzički su religiozniji od svih ostalih, a odbacujući su religiozniji od sigurno vezanih (Dušanić, 2007). Do sličnih rezultata došle su Stefanović Stanojević i Hadžić Krnetić (2014) baveći se ispitivanjem odnosa afektivne vezanosti i religioznosti adolescenata koji su u sklopu nastave pohađali vjeronauku i odraslih koji nisu sticali sistematska saznanja o religijskim postavkama. Nalazi njihovog istraživanja ukazuju na to da nesigurna afektivna vezanost predstavlja značajan prediktor više ekstrinzičke religioznosti adolescenata, odnosno više intrinzičke religioznosti odraslih.

Odnos prema religiji, međutim, može se sagledati i na drugačiji način. Tako je Vulf (Wulff, 1991) pošao od činjenice da je stepen nečijeg (ne)vjeronanja u Boga subjektivan i da može varirati od potpunog nevjeronanja do

duboke i intenzivne svijesti o njemu. Istakao je i kako je moguće istovremeno razmotriti dva pitanja: da li osoba (ne) vjeruje i na koji način (ne) vjeruje. S tim u vezi, on je smatrao da se različiti religijski pristupi mogu opisati preko dvije bipolarne dimenzije: prisustva odnosno odsustva transcendentálnih vjerovanja te doslovnog odnosno simboličkog tumačenja religioznosti. Te dimenzije nalaze se u osnovi Skale postkritičkog vjerovanja (PCBS), koju je kreirao Hutsebaut sa svojim saradnicima (Hutsebaut, 1996; Duriez, Fontaine, & Hutsebaut, 2000) da bi procijenio kako se ljudi ophode prema religijskim pojavama. Ukrštanjem pomenutih dimenzija dobijaju se četiri načina na koji ljudi komuniciraju sa sadržajem religije, tj. četiri tipa stavova prema religioznosti: doslovno vjerovanje (engl. *literal belief* – prisustvo transcendentálnih vjerovanja i doslovna interpretacija), postkritičko vjerovanje (engl. *post-critical belief* – prisustvo transcendentálnih vjerovanja i simbolička interpretacija), relativizam (engl. *relativism* – odsustvo transcendentálnih vjerovanja i simbolička interpretacija) te eksterna kritika (engl. *external critique* – odsustvo transcendentálnih vjerovanja i doslovna interpretacija).

Doslovno vjerovanje opisuje religijski stav onog koji prihvata i vjeruje u fundamentalna učenja, koji odlazi u vjerske objekte i pokušava živjeti u skladu s vjerskim pravilima. On pritom svete tekstove, molitve i rituale tumači doslovno i čvrsto se drži vjere u jednoga Boga. Ostale tri kategorije opisuju postepeno distanciranje od doslovnog vjerovanja u Boga i vjerskih učenja, tj. kretanje prema potpunom nevjerovanju u njih. Postkritičko vjerovanje je složen stav koji se postiže kritikom i sposobnošću da se višestruko razmotri interpretacija vjerskog sadržaja, a kao sredstvo tumačenja religije koristi se simboličko posredovanje. Sljedeći stav predstavlja relativističko vjerovanje. Relativista je neko ko smatra da se religijsko učenje može s vremenom mijenjati, da je istina podložna promjeni, i to u zavisnosti od okolnosti, te da ispravno i pogrešno nisu nepromjenljive ideje. On ne vjeruje u Boga, ali je otvoren prema drugima koji vjeruju, jer religiju tumači simbolički. Svjestan je toga da je svijet otvoren za tumačenje i da možda postoji više istina, ali lično ne prihvata nijedan vid istine koja se tiče transcendencije. Posljednji stav na ovom putu distanciranja od Boga i religijskih učenja jeste eksterna kritika, gdje je vječni i svemogućí Bog ustupio mjesto ideji da njega zapravo i nema. Pristalice eksterne kritike ne vjeruju u Boga, a religijski sadržaj tumače doslovno i odbacuju ga kao nevjerovatan.

Kada je riječ o pomenutim stavovima, važno je ipak naglasiti kako istraživači uglavnom smatraju da oni predstavljaju ekstremne krajnosti i da ljude, u stvari, karakterišu njihove različite kombinacije. Primijećeno je i kako postoji mogućnost da neki od stavova bude dominantno izražen u određenom periodu nečijeg života (Pollefeyt & Bouwens, 2014).

Budući da, koliko nam je poznato, dosad nije bilo istraživanja koja povezuju opisane stavove prema religioznosti i obrasce afektivne vezanosti, njihov

odnos, i to u poznoj adolescenciji, biće predmet ove eksplorativne studije. Cilj je utvrditi stepen izraženosti četiri tipa stavova prema religioznosti te njihovu potencijalnu relaciju s različitim modalitetima afektivne vezanosti u pomenutom periodu kako bi se dobila šira slika ne samo o religioznosti nego i o afektivnoj vezanosti.

Metod

Uzorak i tok ispitivanja

U istraživanju je učestvovala 301 osoba, 176 (58.5%) djevojaka i 125 (41.5%) mladića, koji se nalaze u periodu pozne adolescencije, uzrasta od 16 do 24 godine ($M = 19.2$, $SD = 1.9$). Riječ je o prigodno odabranim srednjoškolicima i studentima iz Republike Srpske.

Adolescencija je izabrana kao faza ljudskog razvoja u kojoj je osnovni zadatak formiranje identiteta, a u tom se procesu javlja sposobnost razmišljanja o apstraktnim konceptima, u koje se ubrajaju i religijski (Erikson, 1968; King & Roeser, 2009). Pojedinaac tada može graditi lični pogled na religiju, kritički posmatrajući i preispitujući vjerska učenja i ideje. Na odabir je dodatno uticalo to što su u prethodno pomenutim istraživanjima (Dušanić, 2007; Stefanović Stanojević i Hadžić Krnetić, 2014), u kontekstu teorije afektivnog vezivanja, već uočene neke specifičnosti religijskog ponašanja adolescenata na našim prostorima.

Ispitivanje je sprovedeno na dobrovoljnoj i anonimnoj osnovi, u prostorijama gdje ispitanici inače pohađaju nastavu.

Instrumenti

Skala postkritičkog vjerovanja (Post-Critical Belief Scale – PCBS: Hutsebaut, 1996; Duriez, Fontaine, & Hutsebaut, 2000) sastoji se od 33 tvrdnje raspoređene na četiri podskale: doslovno vjerovanje (npr. *Možeš voditi smislen život samo ako vjeruješ*), postkritičko vjerovanje (npr. *U Bibliji se nalaze velike istine, ali se do njih može doći samo pažljivim razmišljanjem*), relativizam (npr. *Svaka izjava o Bogu je odraz tadašnjeg vremena*) i eksterna kritika (npr. *Vjeruju oni koji imaju slabu ličnost*). Ispitanici odgovore daju upotrebom petostepene skale (od *u potpunosti se ne slažem* do *u potpunosti se slažem*), birajući vrijednost koja odražava stepen njihove saglasnosti sa svakom tvrdnjom pojedinačno, a rezultat na podskalama, tj. ukupan rezultat podijeljen sa brojem tvrdnji, kreće se od 1 do 5. Sve su podskale imale zadovoljavajuću vrijednost Cronbach's α koeficijenta ($\alpha > .70$), osim podskale relativizma, čija je vrijednost bila niža, ali ne i neprihvatljiva ($\alpha = .54$), u skladu sa mišljenjem pojedinih autora (v. Taber, 2017).

Treba napomenuti da su dodatne psihometrijske analize instrumenta pokazale kako njegova struktura ne podržava očekivanu. Umjesto dva bipolarna, analiza glavnih komponenti pretpostavlja tri unipolarna faktora, koji objašnjavaju 37% ukupne varijanse. Ovi se nalazi poklapaju sa onima koje su dobili i autori instrumenta primjenjujući isti statistički postupak (Duriez, Fontaine, & Hutsebaut, 2000). Međutim, ispitivanjem strukture instrumenta pomoću multidimezionalnog skaliranja autori su ustanovili da model koji čine dvije bipolarne dimenzije ima dobre kvalitete fitovanja. Imajući to u vidu, oni su primjenom kosih *procrustes* rotacija na trofaktorskom modelu u smjeru strukture dvodimezionalnog modela dobili tri faktora – jedan unipolarni, s tim da se on ne može sagledati u svjetlu nijedne od dimenzija za koje se pretpostavlja da se nalaze u pozadini stavova prema religioznosti, te dva bipolarna faktora, koja snažno kongruiraju sa dvije bipolarne dimenzije – prisustvom odnosno odsustvom transcendentálnih vjerovanja (*Tucker's phi* = .96) te doslovnim odnosno simboličkim tumačenjem religioznosti (*Tucker's phi* = .92). Ove razlike u strukturama modela autori su objasnili manjom osjetljivošću multidimezionalnog skaliranja na individualne razlike u stilu odgovaranja, budući da one utiču na porast pozitivnih i supresiju negativnih korelacija između različitih stavki, što, s druge strane, maskira bipolarnost u faktorskoj analizi (Duriez, Fontaine, & Hutsebaut, 2000). S obzirom na sve navedeno, odlučili smo da u radu zadržimo originalnu konceptualizaciju instrumenta, ne odbacujući pritom mogućnost da bi detaljnija analiza i validacija instrumenta u nekim budućim istraživanjima dale drugačije, bolje rezultate.

Upitnik za procjenjivanje porodične afektivne vezanosti (PAV: Kamenov i Jelić, 2003) predstavlja modifikovanu verziju Inventara iskustava u bliskim vezama (The Experiences in Close Relationships Inventory – ECR: Brennan, Clark, & Shaver, 1998). Instrument se sastoji od 18 tvrdnji o različitim osjećanjima i ponašanjima pojedinca prema članovima sopstvene porodice. Jedna polovina tvrdnji odnosi se na dimenziju anksioznosti (npr. *Jako brinem da mogu izgubiti naklonost svoje porodice*), a druga na dimenziju izbjegavanja (npr. *Ne osjećam se prijatno kada se emocionalno otvaram članovima svoje porodice*). Budući da su ispitanici odgovarali na tvrdnje služeći se petostepenom skalom (od *u potpunosti se ne slažem* do *u potpunosti se slažem*), ukupan rezultat na svakoj dimenziji mogao je varirati od 9 do 45, a njihovim kombinovanjem dobija se jedan od četiri obrasca vezanosti: sigurni (niska anksioznost i nisko izbjegavanje), odbacujući (niska anksioznost i visoko izbjegavanje), preokupirani (visoka anksioznost i nisko izbjegavanje) i bojažljivi (visoka anksioznost i visoko izbjegavanje). Unutrašnja konzistentnost dimenzije anksioznosti ($\alpha = .76$) i dimenzije izbjegavanja ($\alpha = .84$) bila je zadovoljavajuća, a uočena je niska korelacija između dimenzija anksioznosti i izbjegavanja ($r = .13$, $p < .05$), što pokazuje da ih je opravdano koristiti odvojeno.

Rezultati

Prije saopštenja rezultata važno je napomenuti da su preliminarnim ispitivanjem provjereni uslovi za primjenu željenih postupaka parametrijske statistike i da nisu registrovana ozbiljnija narušavanja, osim u dva slučaja. Pregledom Mahalanobisovih udaljenosti reziduala uočeno je nekoliko multivarijantnih netipičnih slučajeva (koji su bili znatno iznad kritičnih vrijednosti) i oni su uklonjeni iz baze podataka (za racionalizaciju postupka v. Tabachnick & Fidell, 2007). Isto tako, vrijednosti testova za procjenu normalnosti distribucija (Šapiro–Vilkov i Kolmogor–Smirnovljev test) bile su statistički značajne za sve promjenljive. Međutim, kada se u obzir uzmu blaži kriterijumi (Finney & DiStefano, 2013), vrijednosti pokazatelja zakrivljenosti i spljoštenosti distribucija nalazili su se u prihvatljivim granicama, od -1 do 1, pa je odlučeno da se u analizama koriste postupci parametrijske statistike.

Osnovni cilj rada bilo je ispitivanje stepena izraženosti četiri tipa stavova prema religioznosti. U vezi s tim, rezultati su pokazali da ispitanici, posmatrano u cjelini, imaju najviše izraženu tendenciju prema postkritičkom vjerovanju, zatim doslovnom vjerovanju i relativizmu, a najmanje ka eksternoj kritici (Tabela 1 i Tabela 2).

Tabela 1

Prosječna izraženost stavova prema religioznosti kod djevojaka i mladića

	Doslovno vjerovanje	Postkritičko vjerovanje	Relativizam	Eksterna kritika
	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>
Djevojke	3.31 (0.66)	3.42 (0.55)	3.13 (0.44)	2.63 (0.57)
Mladići	3.03 (0.73)	3.23 (0.57)	3.24 (0.45)	2.81 (0.60)
Ukupno	3.20 (0.71)	3.34 (0.56)	3.18 (0.45)	2.70 (0.59)

Tabela 2

Razlike u stepenu izraženosti stavova prema religioznosti na nivou uzorka

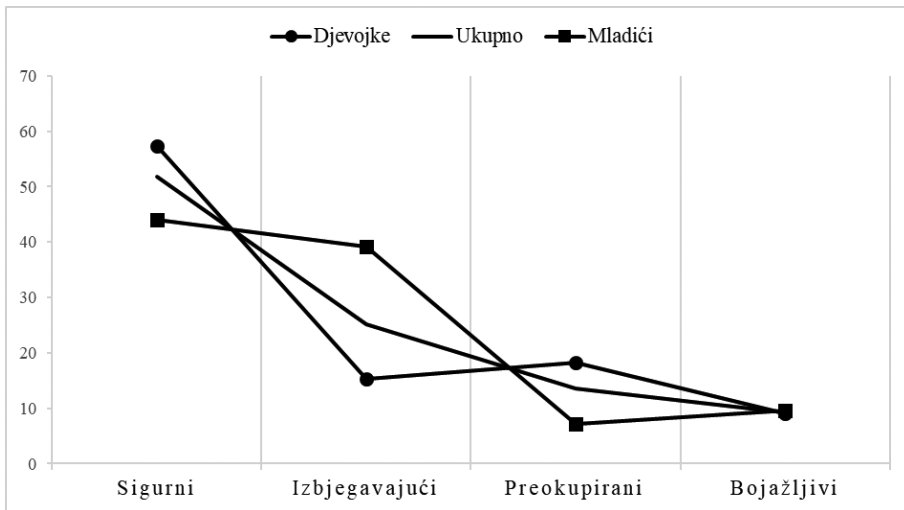
	<i>M (SD)</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>d</i>
DV – PKV	-0.15 (0.56)	-4.62***	300	0.27
DV – R	0.02 (0.87)	0.41	300	0.02
DV – EK	0.50 (1.12)	7.71***	300	0.44
PKV – R	0.17 (0.66)	4.44***	300	0.26
PKV – EK	0.65 (0.94)	11.90***	300	0.69
R – EK	0.48 (0.54)	15.21***	300	0.88

Napomene: ***Bonfferoni – $p < .008$; DV – doslovno vjerovanje, PKV – postkritičko vjerovanje, R – relativizam, EK – eksterna kritika.

Kad je riječ o osobenostima u vezi s polom ispitanika, rezultati pokazuju (v. Tabelu 1) da su djevojke u prosjeku više od mladića sklone doslovnom ($t(299) = 3.44, p < .001, d = 0.40$) i postkritičkom vjerovanju ($t(299) = 2.92, p < .01, d = 0.34$), dok su mladići skloniji relativizmu ($t(299) = -2.15, p < .05, d = 0.25$) i eksternoj kritici ($t(299) = -2.61, p < .01, d = 0.30$). Prema mjerama veličine efekta, najočiglednija je razlika u doslovnom vjerovanju.

Budući da je cilj istraživanja bilo i uočavanje potencijalne relacije stavova prema religioznosti s različitim modalitetima afektivne vezanosti, prvo je bilo potrebno utvrditi kojim obrascima afektivne vezanosti pripadaju ispitanici. Pokazalo se da najveći broj ispitanika u uzorku pripada sigurnom obrascu ($n = 156; 51\%$), zatim odbacujućem ($n = 76; 25.2\%$), preokupiranom ($n = 41; 13.6\%$) te bojažljivom ($n = 28; 9.3\%$). Ipak, kada se distribucija sagleda na nivou poduzoraka, uočljiva su odstupanja u pogledu zastupljenosti pojedinih obrazaca ($\chi^2(3, 301) = 25.50, p < .001$), što se i vidi na Slici 1. Muški dio uzorka karakteriše skoro srazmjernan broj sigurno i nesigurno vezanih, a među nesigurnim se ističe odbacujući obrazac. U ženskom dijelu uzorka, međutim, primjetno je veći broj sigurno vezanih, a preokupirani obrazac nešto je zastupljeniji od odbacujućeg.

Slika 1. Distribucija obrazaca afektivne vezanosti u uzorku

S obzirom na relativno malu i asimetričnu distribuciju nesigurnih obrazaca u uzorku, razlike u kvalitetu afektivne vezanosti adolescenata sagledane su i preko varijacija duž dimenzija anksioznosti i izbjegavanja. Iako ne pruža uvid u kombinovani efekat pomenutih dimenzija, ovakav način razmatranja individualnih razlika svakako je precizniji i poželjniji (Fraley, Hudson, Hefferman, & Segal, 2015). Tako se pokazalo da su mladići ($M = 34.73, SD$

= 9.53) u prosjeku skloniji izbjegavanju od djevojaka ($M = 28.41$, $SD = 9.71$; $t(299) = -5.61$, $p < .001$, $d = 0.66$), dok su djevojke ($M = 30.13$, $SD = 8.51$) u prosjeku anksioznije nego mladići ($M = 27.89$, $SD = 8.54$; $t(299) = 2.25$, $p < .05$, $d = 0.26$). Pritom je pomenuta razlika u izbjegavanju ubjedljivija od razlike u anksioznosti jer se vrijednost Koenovog d kod izbjegavanja nalazi iznad granice umjerenog intenziteta (Cohen, 1988).

Primjenom jednofaktorske multivarijatne analize varijanse sagledane su razlike u sklonostima adolescenata ka određenim stavovima prema religioznosti s obzirom na obrasce afektivne vezanosti. Pošto je broj pojedinih obrazaca vezanosti mladića i djevojaka bio malen i asimetričan, razlike nisu posmatrane na nivou pola, već je njegov efekat kontrolisan preko standardizovanih reziduala. Opšti rezultati (v. Tabelu 3) upućuju na to da među adolescentima različitih obrazaca vezanosti postoje značajne razlike u sklonosti ka doslovnom vjerovanju ($F(3, 297) = 6.95$, $p < .001$, $\eta_p^2 = 0.07$), postkritičkom vjerovanju ($F(3, 297) = 3.05$, $p < .05$, $\eta_p^2 = 0.03$), eksternoj kritici ($F(3, 297) = 5.15$, $p < .01$, $\eta_p^2 = 0.05$), ali ne i relativizmu ($F(3, 297) = 0.63$, $p = .59$, $\eta_p^2 = 0.01$).

Tabela 3

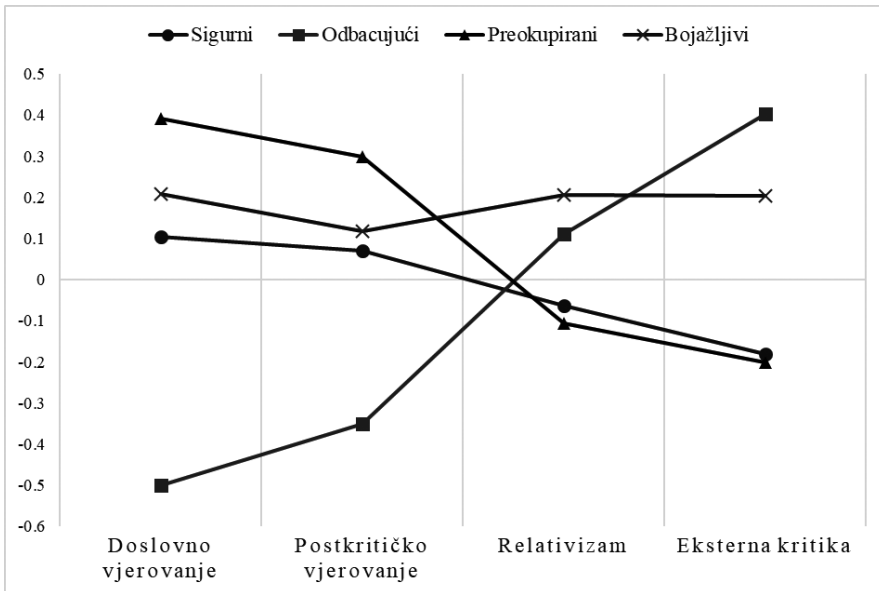
Prosječne izraženosti stavova prema religioznosti adolescenata s obzirom na pripadnost različitim obrascima afektivne vezanosti

	Doslovno vjerovanje	Postkritičko vjerovanje	Relativizam	Eksterna kritika
	$M (SD)$	$M (SD)$	$M (SD)$	$M (SD)$
Sigurni	3.27 (0.68)	3.38 (0.54)	3.15 (0.44)	2.60 (0.55)
Odbacujući	2.84 (0.73)	3.15 (0.61)	3.23 (0.46)	2.93 (0.65)
Preokupirani	3.47 (0.57)	3.51 (0.45)	3.12 (0.47)	2.58 (0.57)
Bojažljivi	3.34 (0.62)	3.41 (0.54)	3.27 (0.41)	2.82 (0.43)

Podrobnijom analizom prethodnih rezultata, tj. zasebnim razmatranjem rezultata zavisnih varijabli (*Bonfferoni post hoc test*) i primjenom korekcija za višestruka poređenja (Bonfferoni, $p < .008$), dobijeno je nekoliko preciznijih nalaza (v. Sliku 2) – odbacujuće vezane osobe u prosjeku su manje sklone doslovnom vjerovanju nego preokupirano, sigurno i bojažljivo vezane, s tim da razlika između osoba odbacujuće i osoba preokupirane vezanosti dostiže vrijednost 0.90 na skali standardnih skorova i može se smatrati velikom. Odbacujuće vezani manje su skloni i postkritičkom vjerovanju od preokupiranih, ali su, s druge strane, skloniji eksternoj kritični nego preokupirani i sigurno vezani. Ipak, ne treba ispustiti iz vida činjenicu da su pojedine podgrupe formirane na osnovu obrazaca afektivne vezanosti karakterisali relativno mali uzorci, što je moglo rezultirati nižom statističkom snagom, koja podrazumijeva smanjenu mogućnost uočavanja stvarnih efekata, naročito ako se uzmu u obzir i izvršene korekcije za višestruka poređenja.

S tim u vezi, razlike u kvalitetu vezanosti sagledane su i u svjetlu dimenzija, tj. prvo su izračunate korelacije, a zatim je linearnim regresionim analizama ispitano da li je na osnovu stepena izraženosti anksioznosti i izbjegavanja moguće prediktovati sklonost adolescenata ka određenim stavovima prema religioznosti, pri čemu je, korišćenjem standardizovanih reziduala, kontrolisan efekat pola. Uočeno je da anksioznost pozitivno korelira sa doslovnim ($r = .198, p < .01$) i postkritičkim vjerovanjem ($r = .174, p < .01$), dok za izbjegavanje važi suprotan trend – negativno korelira sa doslovnim ($r = -.294, p < .01$) i postkritičkim vjerovanjem ($r = -.257, p < .01$), ali je zato u pozitivnoj korelaciji sa eksternom kritikom ($r = .303, p < .01$). Koeficijenti korelacije nisu bili statistički značajni u slučaju korelacije pomenutih dimenzija i četvrtog tipa stavova prema religioznosti, relativizma.

Slika 2. Izraženost stavova prema religioznosti po obrascima afektivne vezanosti

Podaci iz Tabele 4, u kojoj su predstavljene regresioni modeli, ukazuju na to da su tri od četiri testirana modela statistički značajna. Premda su procenti varijanse stavova prema religioznosti objašnjene preko kombinacije anksioznosti i izbjegavanja mali (oko 10%), na osnovu prikazanog se može zaključiti da snažniju sklonost ka doslovnom i postkritičkom vjerovanju predviđaju viša anksioznost i niže izbjegavanje, dok izraženiju tendenciju ka eksternoj kritici predviđa više izbjegavanje. U svim se statistički značajnim modelima izbjegavanje pokazalo boljim prediktorom kriterijumâ od anksioznosti, a statistički značajni efekti snižene anksioznosti nisu zabilježeni.

Tabela 4

Predikcija stavova prema religioznosti na osnovu dimenzija afektivne vezanosti

	Doslovno vjerovanje		Postkritičko vjerovanje		Relativizam		Eksterna kritika	
	$F(2, 298) = 16.49^{***}$		$F(2, 298) = 12.34^{***}$		$F(2, 298) = .59$		$F(2, 298) = 11.26^{***}$	
	$R^2 = .10, \eta_p^2 = 0.10$		$R^2 = .08, \eta_p^2 = 0.08$		$R^2 = .00, \eta_p^2 = 0.00$		$R^2 = .07, \eta_p^2 = 0.07$	
	β	t	β	t	β	t	β	t
Anksioznost	.21	3.76 ^{***}	.18	3.25 ^{**}	-.02	-0.26	-.05	-0.92
Izbjegavanje	-.26	-4.76 ^{***}	-.23	-4.11 ^{***}	.06	1.08	.27	4.73 ^{***}

Napomene: ** $p < .01$, *** $p < .001$ **Diskusija**

Inspirisani istraživanjima rađenim na našim prostorima, a čiji rezultati upućuju na to da je kvalitet afektivne vezanosti adolescenata povezan s različitim karakteristikama religioznosti, željeli smo ispitati stepen izraženosti četiri tipa stavova prema religioznosti – *doslovnog vjerovanja*, *postkritičkog vjerovanja*, *relativizma* i *eksterne kritike*, kao i njihovu potencijalnu relaciju sa različitim modalitetima afektivne vezanosti u poznoj adolescenciji.

Analiza stepena izraženosti četiri tipa stavova prema religioznosti pokazala je da su ispitanici, posmatrano u cjelini, najskloniji postkritičkom vjerovanju, zatim doslovnom vjerovanju i relativizmu, a najmanje skloni eksternoj kritici. Prirodu ovih rezultata moguće je objasniti preko kognitivnih i kulturnih faktora. Postkritičko vjerovanje karakterišu simbolička interpretacija religije i vjera u transcendentalno, a uzorak u ovom istraživanju čine stariji adolescenti. S jedne strane, oni mogu kritički posmatrati apstraktne koncepte, kao što je religija, i to zahvaljujući mogućnostima formalnooperacionog mišljenja, pa otuda nije neobično da je njihovo tumačenje u manjoj mjeri doslovno. U prilog ovome idu i rezultati do kojih su došli Lomanova i Francis (Loman & Francis, 2006). Ispitujući način na koji mlađi adolescenti tumače sadržaj Biblije, oni su uočili da između jedanaestogodišnjaka i četrnaestogodišnjaka postoji relativno primjetna razlika – četrnaestogodišnjaci su u značajno većoj mjeri nego jedanaestogodišnjaci smatrali da biblijski tekstovi sadrže dublji smisao, pa su autori zaključili da razvoj simboličkog tumačenja religije u adolescenciji zavisi od uzrasta, tj. da je ono sve zastupljenije što je adolescent stariji. S druge strane, naglašenija tendencija ka vjerovanju u skladu je s trendom uočenim u ranijim istraživanjima (npr. Dušanić, 2013), a tumači se kao rezultat povećanja nivoa religioznosti u Republici Srpskoj u postsocijalističkoj tranziciji, ali i uvođenja vjeronauke u obrazovni sistem (Dušanić, 2007).

Osim ovih opštih, primijećene su i tendencije u vezi s polom ispitanika. Ustanovljeno je, naime, da su djevojke u prosjeku sklonije doslovnom i postkritičkom vjerovanju, tj. stavovima koje karakteriše prisustvo transcendentalnih vjerovanja,

a mladići relativizmu i eksternoj kritici, što zapravo ukazuje na to da religijske orijentacije djevojaka i mladića počivaju na različitom odnosu prema Bogu i religiji, drugim riječima da djevojke u većoj mjeri vjeruju u Boga. Ovaj je podatak u skladu sa nalazima velikog broja studija u kojima je uočeno da žene zapadnog svijeta izvještavaju o snažnijim religijskim vjerovanjima nego muškarci (v. Hoffmann, 2019). Štaviše, pojedini autori idu dalje i tvrde kako se ovaj jaz može smatrati gotovo univerzalnim (Stark, 2002). S tim u vezi, ponuđen je širok spektar potencijalnih objašnjenja, ali se ona uglavnom svode na bazičnije muško-ženske razlike, koje počivaju na biološkim faktorima, specifičnim psihološkim osobinama, obrascima socijalizacije, socijalnom položaju i sl. (v. npr. McMorris & Glass, 2018). Raznovrsnost potencijalnih objašnjenja, mogla bi, s druge strane, upućivati na mogućnost da je ovaj jaz posljedica višestrukih uticaja i činjenicu da još uvijek ne postoji jasna predstava o najvažnijim među njima.

Kada je riječ o obrascima afektivne vezanosti, utvrđena distribucija prati trendove evropskih zemalja. Naime, kako je već uočeno u istraživanjima usredsređenim na ispitivanje kvaliteta afektivne vezanosti u kasnoj adolescenciji, dominantan obrazac je sigurni, zatim slijede odbacujući, preokupirani te bojažljivi (Bakermans-Kranenburg & van IJzendoorn, 2009). Međutim, razmatranjem distribucije na nivou poduzoraka dobija se nešto drugačija slika. Muški dio uzorka karakteriše skoro srazmjeran broj sigurnih i nesigurnih obrazaca, s tim da se među nesigurnim obrascima ističe odbacujući. S druge strane, u ženskom dijelu uzorka primjetno je veći broj sigurno vezanih, a preokupirani obrazac nešto je zastupljeniji od odbacujućeg. Ako se to sagleda iz perspektive dimenzionalnog pristupa, može se zaključiti da su mladići skloniji izbjegavanju, dok su djevojke nešto anksioznije. Ove razlike, već zapažene u mnogim istraživanjima među ispitanicima različitog uzrasta (v. Del Giudice, 2019), postale su predmetom naučnih rasprava, budući da originalne postavke teorije afektivnog vezivanja (Bowlby, 1982) ne pretpostavljaju njihovu pojavu. Premda većina istraživača razlike u kvalitetu vezanosti muškaraca i žena objašnjava pomoću razlika u rodnoj socijalizaciji dječaka i djevojčica, postoje i indicije da su one rezultat uticaja nekih drugih činilaca, poput polnih hormona (Del Giudice, 2019).

Što se tiče relacije varijabli koje su u fokusu ispitivanja, uočeno je da između dimenzija afektivne vezanosti i svih tipova stavova prema religioznosti, osim relativizma, postoje statistički značajne korelacije slabijeg do umjerenog intenziteta. Pokazalo se da među adolescentima različitih obrazaca vezanosti postoje značajne razlike u sklonosti ka doslovnom i postkritičkom vjerovanju, eksternoj kritici, ali ne i relativizmu. Najočiglednije razlike, naime, prepoznaju se u doslovnom vjerovanju. U odnosu na druge obrasce, odbacujuće vezani najmanje su skloni religijskim stavovima ovoga tipa. Oni su, takođe, manje skloni postkritičkom vjerovanju nego preokupirani, ali su, s druge strane, od preokupiranih i sigurno vezanih skloniji eksternoj kritici. Nalazi, dakle, sugerišu da postoje određene relacije između ispitivanih varijabli, s tim da se po stavovima prema religioznosti od ostalih obrazaca najviše razlikuje odbacujući tip afektivne vezanosti. Ovakav stav odbacujuće vezanih prema religiozno-

sti u skladu je s rezultatima nekih ranijih istraživanja u kojima je utvrđeno, doduše s malim veličinama efekta, da oni, ako se uporede s ostalim obrascima, u većoj mjeri smatraju kako je Bog impersonalan, distanciran, a pokazalo se i da značajan dio njih čine pristalice agnosticizma, koji su autori na neki način suprotstavili religioznosti (Kirkpatrick & Shaver, 1992). Dobijeni nalazi stoga sugeriraju da su odbacujuće vezani adolescenti skloni tome da negativan unutrašnji radni model drugih, koji karakteriše njihov obrazac afektivnog vezivanja, prenose i na odnos s Bogom i stavove prema religioznosti.

Međutim, kako su relativno mali poduzorci određenih obrazaca vezanosti predstavljali potencijalni problem za otkrivanje istinskih efekata, analize su sprovedene i na preciznijim mjerama afektivne vezanosti – dimenziji anksioznosti i dimenziji izbjegavanja. Tako se pokazalo da je na osnovu stepena izraženosti anksioznosti i izbjegavanja moguće prediktovati sklonost adolescenata ka određenim stavovima prema religioznosti, mada je procenat objašnjene varijanse malen. Ustanovljeno je da što je kod adolescenata izraženija anksioznost, odnosno što je manje izraženo izbjegavanje, oni bi mogli težiti snažnijem doslovnom i postkritičkom vjerovanju, dok bi adolescenti sa izraženijim izbjegavanjem mogli nagnjati ka ekstremnijoj eksternoj kritici. Treba ipak napomenuti da je riječ o slabim povezanostima, kakve su dobijene i u drugim istraživanjima koja su se bavila relacijom kvaliteta afektivne vezanosti i različitih aspekata religioznosti (Dušanić, 2007; Stefanović Stanojević i Hadžić Krnetić, 2014), te da bi se potencijalno snažnije veze mogle otkriti uključivanjem moderatorskih varijabli kao što je porodična religioznost (Granqvist, 2005).

Budući da u ovom radu nije kontrolisana porodična religioznost, teško je sagledati rezultate u svjetlu modela socijalizovane korespondencije, prema kome se religioznost sigurno vezanih osoba podudara sa religioznošću roditelja. Nije jednostavno posmatrati dobijene nalaze ni iz ugla modela kompenzacije. Međutim, uočeno je da će adolescenti sa manje izraženim izbjegavanjem težiti snažnijem doslovnom i postkritičkom vjerovanju, pa se može reći kako to odgovara postavkama ovog modela, ali samo ukoliko je to manje izraženo izbjegavanje indikator preokupirane vezanosti. Sasvim sigurno, u skladu s postavkama ovog modela, tj. hipotezom da su nesigurno vezane osobe religioznije od sigurnih, jeste nalaz po kojem su adolescenti skloniji snažnijem doslovnom i postkritičkom vjerovanju onda kada je kod njih, u kontekstu porodičnih relacija, izraženija potreba za prihvatanjem, podrškom i sigurnošću, drugim riječima kada imaju negativniji model sebe. Ako je, s druge strane, kod njih izraženija tendencija ka izbjegavanju, tj. ako imaju negativniji model drugih, oni su skloniji ekstremnijoj eksternoj kritici, što odgovara originalnim postavkama modela korespondencije, zasnovanim na ideji da tip odnosa s Bogom odgovara tipu odnosa sa figurom afektivne vezanosti. Međutim, na osnovu svega prethodno izloženog može se zaključiti da ne treba sasvim odbacivati originalne postavke modela korespondencije. Riječ je o zaista složenoj relaciji, te je zapravo potrebno uključiti sva tri modela kako bi se dobila potpunija slika, a možda i napravio neki nov, sveobuhvatniji model.

Dobijeni nalazi i njihova analiza ukazali su i na neke poteškoće, odnosno manjkavosti u metodološkom aspektu, iz čega bi mogle proizaći smjernice za buduća istraživanja. Trebalo bi, kao prvo, kontrolisati porodičnu religioznost, čime bi interpretacija nalaza u kontekstu modela kojima se objašnjava odnos između kvaliteta afektivnog vezivanja i religioznosti bila preciznija. Takođe bi bilo poželjno prikupiti veći i raznovrsniji uzorak ispitanika, s obzirom na to da je u ovom istraživanju dobijena relativno mala i asimetrična distribucija nesigurnih obrazaca. Osim toga, uključivanjem ispitanika mlađih odnosno starijih od ispitanika u ovoj studiji stekla bi se jasnija slika o religijskim stavovima u različitim životnim periodima. Ne treba zanemariti ni činjenicu da je podskala relativizma imala lošije metrijske karakteristike i pokazala se manje diskriminativnom, pa bi trebalo razmotriti i njenu eventualnu modifikaciju radi dobijanja vjerodostojnijih rezultata.

Reference

- Bakermans-Kranenburg, M. J., & van IJzendoorn, M. H. (2009). The first 10,000 Adult Attachment Interviews: distributions of adult attachment representations in clinical and non-clinical groups. *Attachment & Human Development, 11*(3), 223–263. doi:10.1080/14616730902814762
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Selfreport measurement of adult attachment: An integrative overview. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 46–76). New York: Guilford.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Del Giudice, M. (2019). Sex differences in attachment styles. *Current Opinion in Psychology, 25*, 1–5. doi:10.1016/j.copsy.2018.02.004
- Duriez, B., Fontaine, J., & Hutsebaut, D. (2000). A further elaboration of the Post-Critical Belief scale: Evidence for the existence of four different approaches to religion in Flanders-Belgium. *Psychologica Belgica, 40*, 153–181.
- Dušanić, S. (2007). *Psihološka istraživanja religioznosti*. Banjaluka: Filozofski fakultet.
- Dušanić, S. (2013). Religioznost i određeni korelati mentalnog zdravlja mladih. *Godišnjak za psihologiju, 9*(11), 57–67.
- Dušanić, S., Lakić, S., i Turjačanin, V. (2018). Socijalne identifikacije mladih u relaciji sa porodičnom afektivnom vezanošću i roditeljskim ponašanjima. *Psihološka istraživanja, 21*(1), 91–110.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Finney, S. J., & DiStefano, C. (2013). Nonnormal and categorical data in structural equation modeling. In G. R. Hancock & R. O. Mueller (Eds.), *A second course in structural equation modeling* (2nd ed., pp. 439–492). Charlotte: Information Age.
- Fraley, R. C., Hudson, N. W., Heffernan, M. E., & Segal, N. (2015). Are adult attachment styles categorical or dimensional? A taxometric analysis of general and relationship-specific attachment orientations. *Journal of Personality and Social Psychology, 109*(2), 354–368. doi:10.1037/pspp0000027

- Granqvist, P. (2005). Building a bridge between attachment and religious coping: tests of moderators and mediators. *Mental Health, Religion & Culture*, 8(1), 35–47. doi:10.1080/13674670410001666598
- Granqvist, P., & Hagekull, B. (1999). Religiousness and perceived childhood attachment: Profiling socialized correspondence and emotional compensation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38(2), 254–273. doi:10.2307/1387793
- Granqvist, P. (2002). *Attachment and religion: An integrative developmental framework*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Hadžić Krnetić, A. (2009). Afektivna vezanost i doživljaj boga. U D. Branković (ur.), *Zbornik radova sa naučnog skupa Banjalučki novembarski susreti: Naučna i duhovna utemeljenost društvenih reformi* (str. 269–293). Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Hadžić Krnetić, A. (2010). Razumijevanje religijskih pojmova – razvojni pristup. *Radovi: časopis za humanističke i društvene nauke*, 287–331.
- Hadžić Krnetić, A. (2012). Bog kao figura afektivne vezanosti – konstruisanje instrumenta. U B. Dimitrijević (ur.), *Psihički razvoj, mentalno zdravlje i rad* (str. 160–175). Niš: Filozofski fakultet.
- Hoffmann, J. P. (2019). Risk preference theory and gender differences in religiousness: A replication and extension. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 58(1), 210–230. doi:10.1111/jssr.12578
- Hutsebaut, D. (1996). Post-Critical Belief a new approach to the religious attitude problem. *Journal of Empirical Theology*, 9, 48–66. doi:10.1163/157092596X00132
- Kamenov, Ž., i Jelić, M. (2003). Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustava u bliskim vezama. *Suvremena psihologija*, 6(1), 73–91.
- King, P. E., & Roeser, R. W. (2009). Religion and spirituality in adolescent development. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology: Individual bases of adolescent development* (pp. 435–478). New York: John Wiley & Sons Inc. doi:10.1002/9780470479193.adlpsy001014
- Kirkpatrick, L. A. (1992). An attachment-theory approach to the psychology of religion. *International Journal for the Psychology of Religion*, 2(1), 3–28. doi:10.1207/s15327582ijpr0201_2
- Kirkpatrick, L. A., & Shaver, P. R. (1990). Attachment Theory and religion: Childhood attachments, religious beliefs, and conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), 315–334. doi:10.2307/1386461
- Kirkpatrick, L. A., & Shaver, P. R. (1992). An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18(3), 266–275. doi:10.1177/0146167292183002
- Loman, S. E., & Francis, L. J. (2006). The Loman Index of Biblical Interpretation: distinguishing between literal, symbolic and rejecting modes among 11 to 14 year olds. *British Journal of Religious Education*, 28(2), 131–140. doi:10.1080/01416200500530789
- McMorris, J., & Glass, J. (2018). Contemporary approaches to gender and religion. In B. J. Risman, C. M. Froyum & W. J. Scarborough (Eds.), *Handbooks of the Sociology of Gender* (pp. 433–447). Cham: Springer. doi:10.1007/978-3-319-76333-0_31
- Pollefeyt, D., & Bouwens, J. (2014). *Identity in dialogue: Assessing and enhancing Catholic school Identity research methodology and research results in Catholic schools in Victoria, Australia*. Zweigniederlassung Zurich: Lit Verlag GmbH and Co.

- Stark, R. (2002). Physiology and faith: Addressing the „universal” gender difference in religious commitment. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41(3), 495–507. doi:10.1111/1468-5906.00133
- Stefanović Stanojević, T. (2011). *Afektivna vezanost: razvoj, modaliteti i procena*. Niš: Filozofski fakultet.
- Stefanović Stanojević, T., i Hadžić Krnetić, A. (2014). Affective attachment and religiosity. *Teme: časopis za društvene nauke*, 38(3), 1175–1196.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics* (5th ed.). New York: Allyn and Bacon.
- Taber, K. S. (2017). The use of Cronbach's alpha when developing and reporting research instruments in science education. *Research in Science Education*, 48(6), 1273–1296. doi:10.1007/s11165-016-9602-2
- Wulff, D. M. (1991). *Psychology of religion: Classic and contemporary views*. New York: Wiley.

DATUM PRIJEMA RADA: 18.12.2019.

DATUM PRIHVATANJA RADA: 26.05.2020.

The relationship between religious attitudes and attachment in late adolescence

Dejan Kantar, Aleksandra Hadžić, Srđan Dušanić

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Department of Psychology

The purpose of this study, based on the findings that there is a link between the attachment system and the different aspects of religiosity, is to examine the degree of expression of four religious attitudes – literal belief, post-critical belief, relativism and external critique, as well as their potential relationships with different qualities of parental attachment in late adolescence. The sample is represented by 301 respondents – 176 girls and 125 boys, average age 19.2 years, who completed the Post-Critical Belief Scale and the modified version of the Experiences in Close Relationships Inventory. The results indicate that adolescents have the highest tendency towards post-critical belief and the least tendency towards external criticism, where girls are on average more likely to have a literal and post-critical belief, while boys are more inclined to relativism and external critique. Furthermore, the results showed that among adolescents expressing different types of attachment there are significant differences in leaning towards literal and post-critical belief, external critique, but not relativism, i.e. it was found that higher anxiety and lower avoidance predict a greater tendency towards literal and post-critical belief, whereas a higher avoidance predict a stronger tendency towards external critique, but with the low percentage of explained variance. The results were interpreted based on the context of the findings of previous researches and were perceived in the light of current models which explain the relationship between the quality of attachment and religion.

Key words: religious attitudes, attachment, late adolescence